

MARTA OSUCHOWSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

EWOLUCJA OCHRONY PRAW LUDNOŚCI TUBYLCZEJ I PLEMIENNEJ W MIĘDZYAMERYKAŃSKIM SYSTEMIE OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

1. WPROWADZENIE

W Ameryce Łacińskiej ludy tubylcze i plemienne są istotnym składnikiem społeczeństw. Należą one do najbardziej wrażliwych, pokrzywdzonych i zmarginalizowanych grup na świecie. Ludy te były również ofiarami kolonializmu. W przeszłości zabierano im ziemie, ich zasoby wywłaszczano, a populacje zmniejszały się przez wojny i choroby. Ponadto ludy te zmuszane były do akceptowania praw i polityki państw hegemonicznych¹.

Według danych z ostatniej dostępnej rundy spisów ludności, w 2010 r., zgodnie z raportem Banku Światowego „Indigenous Latin America in the 21st Century”, w Ameryce Łacińskiej żyło około 42 milionów rdzennych mieszkańców, co stanowiło 7,8% całej populacji. Meksyk, Peru, Gwatemala i Boliwia miały największe populacje, zarówno w wartościach bezwzględnych, jak i proporcjonalnych, obejmujące ponad 80% całości, czyli 34,4 mln. Salwador, Brazylia, Paragwaj, Argentyna, Urugwaj, Kostaryka i Wenezuela miały mniejszy odsetek ludności tubylczej,

¹ UNESCO, *Polityka UNESCO w zakresie współpracy z ludami tubylczymi*, Paryż 2018.

a Salwador i Kostaryka miały najmniejszą populację tubylczą w wartościach bezwzględnych².

Według UNICEF w regionie Ameryki Łacińskiej żyją obecnie 522 rdzenne ludy³. W podziale na kraje to Brazylia ma ich największą różnorodność, a następnie Kolumbia, Meksyk i Peru. Boliwia, Gwatemala i Belize to kraje, w których ludy tubylcze stanowią najwyższy odsetek całkowitej populacji. Chociaż odsetek ten może być zmienny, w większości wymienionych krajów rdzenna ludność waha się od 3% do 10% ogółu obywateli⁴.

Pomimo faktu, że grupy te generują i zarządzają znaczną częścią różnorodności językowej, kulturowej i biologicznej, nadal borykają się z sytuacjami społeczno-ekonomicznej marginalizacji⁵. Ubóstwo dotyka 43% rdzennej ludności w regionie, co stanowi ponad dwukrotność odsetka osób niebędących rdzennymi mieszkańcami w tej samej sytuacji. Ponadto 24% wszystkich rdzennych mieszkańców żyje w skrajnym ubóstwie, co jest odsetkiem 2,7 razy wyższym niż w przypadku osób niebędących rdzennymi mieszkańcami w tej samej sytuacji. Tę nierówność potęguje fakt, że samo urodzenie się z rdzennych rodziców znacznie zwiększa prawdopodobieństwo dorastania w zubożałym gospodarstwie domowym, przyczyniając się w ten sposób do cyklu ubóstwa, który utrudnia pełny rozwój rdzennych dzieci⁶.

Zasadnicze pytania związane z ochroną praw ludności tubylczej i plemiennej dotyczą tego, kto określa, że dana osoba jest zaliczana do tej grupy, i kto jest identyfikowany jako osoba, która nazywa siebie i jest uznawana za taką przez daną społeczność. Odpowiedzi na nie generują proceduralną i materialną jurysdykcję w zakresie praw człowieka. W art.

² https://www.cepal.org/sites/default/files/infographic/files/indigenas_espanol.pdf [dostęp 20 września 2025 r.].

³ W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach żyje ponad 800 rdzennych ludów, których populacja liczy około 58 milionów ludzi, co stanowi 10% całej populacji.

⁴ UNICEF, *Atlas socjolingwistyczny ludów tubylczych w Ameryce Łacińskiej*, 2020, *passim*.

⁵ <https://www.unesco.org/es/node/83544> [dostęp 20 września 2025 r.].

⁶ Bank Światowy, *Ludy tubylcze w Ameryce Łacińskiej w XXI wieku*, Waszyngton D.C. 2015.

1 amerykańskiej Konwencji praw człowieka (dalej: konwencja) zapewniona została ogólna ochrona ludności rdzennej, poprzez włączenie do niej listy, zwanej zakazanymi kategoriami, oznaczającej kategorię, grupę lub ludność, w odniesieniu do których wykonywanie działań dyskryminacyjnych jest zabronione. Chociaż konwencja nie odnosi się wyraźnie do ludności rdzennej, ponieważ większość jej regulacji odpowiada grupom, które wymagają tego rodzaju szczególnej ochrony, Międzamyerykański Trybunał Praw Człowieka (dalej: Trybunał) włączył ludność rdzenną do swojego orzecznictwa w ramach listy zakazanych kategorii⁷.

Wieloletnia walka ruchu tubylczego w Ameryce Łacińskiej w celu odzyskania tożsamości kulturowej, form samorządności i ziem przodków przyniosła w ostatnich latach skutek w postaci zmian w międzynarodowych organach ochrony praw człowieka poprzez włączenie norm odpowiadających na konkretne żądania ludności tubylczej. Z tego powodu na szczereblu międzynarodowym podnoszona jest potrzeba powołania specjalnego organu międzyrządowego ds. ochrony praw człowieka ludności tubylczej, posiadającego wystarczające uprawnienia, odpowiedzialnego za rozpatrywanie konkretnych skarg dotyczących naruszeń ich praw w każdym kraju. Doprowadziło to międzynarodowe organizacje praw człowieka i globalny ruch tubylczy do podjęcia wysiłków w celu opracowania odpowiednich instrumentów prawnych, które precyzyjnie definiują i uznają podstawowe prawa tubylcze, a także procedury, które skutecznie gwarantują te prawa. Jednocześnie zdawano sobie sprawę z potrzeby uznania tych zbiorowych praw jako mechanizmów wzmacniających rozwój i pokój różnych narodów i kultur w istniejących krajach demokratycznych. Na skuteczną ochronę i gwarancję praw w systemie międzamyerykańskim składają się szczególnie uprawnienia Międzamyerykańskiej Komisji Praw Człowieka (dalej: Komisja) oraz własne uprawnienia jurysdykcyjne Trybunału. Należą do nich: wydawanie środków zapobiegawczych i tymczasowych, wizyty na miejscu w krajach

⁷ T. VALDIVIA AGUILAR, *¿Sospechar para igualar? Un análisis «estricto» de la doctrina de las categorías sospechosas a partir de la jurisprudencia del Tribunal Constitucional peruano y la Corte Interamericana de Derechos Humanos*, «Derecho PUCP» 84/2020, s. 9-45.

członkowskich, raporty specjalne oraz opinie doradcze i wyroki. Analiza powyższych w zakresie spraw ludności tubylczej prowadzi do wniosku, że zarówno Komisja, jak i Trybunał systemu międzyamerykańskiego stały się przykładami transformacji rzeczywistości społecznej, historycznej i kulturowej rdzennej ludności półkuli zachodniej, poprzez interpretację międzykulturową zgodnie z pluralizmem kulturowym uznanym w konstytucjach państw amerykańskich⁸.

Niniejsze opracowanie zawiera podstawowe wytyczne dotyczące kwestii ludności rdzennej, które wyróżniły główne organy międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka Organizacji Państw Amerykańskich (dalej: OPA), a mianowicie Komisję i Trybunał, które poprzez swoje uprawnienia stały się autentycznymi i skutecznymi organami ochrony praw ludności rdzennej. Przyczyniły się one skutecznie do ochrony, konsolidacji i egzekwowania praw tych grup społecznych poprzez stosowanie kryteriów międzykulturowych, tworząc w wielu sytuacjach warunki niezbędne do postępu w kierunku ustanowienia sprawiedliwości społecznej zgodnie z pluralizmem kulturowym regionu i nowym porządkiem stosunków między ludami tubylczymi a różnymi rządami. Głównym celem artykułu jest wskazanie zmian w zakresie ochrony praw ludności tubylczej i plemiennej w międzyamerykańskim systemie ochrony praw człowieka oraz próba określenia głównych problemów związanych z tymi wspólnotami. Celem opracowania nie jest szczegółowa analiza środków i decyzji wydanych przez Komisję i Trybunał.

2. KONTEKST POLITYKI INDYGENISTYCZNEJ W AMERYCE

Początku działalności polityki indygenistycznej w hemisferze zachodniej należy upatrywać w regulacjach związanych z wezwaniem do zachęcania do nauki języków aborygeńskich i do podjęcia środków w celu

⁸ F.I. PAREDES PAREDES, *Pueblos indígenas y tribales y derechos humanos en la jurisprudencia de la Corte Interamericana de Derechos Humanos: una mirada crítica*, «Anuario Mexicano de Derecho Internacional» 21/2021, s. 167-196.

zapewnienia poszanowania zabytków archeologicznych. Nastąpiło to w 1922 r. na Piątej Międzynarodowej Konferencji Państw Amerykańskich. Ta polityka była kontynuowana na Konferencjach Unii Panamerykańskiej w 1933 i 1938 r., kiedy to zadeklarowano że „ludność tubylcza ma preferencyjne prawo do ochrony władz publicznych, aby nadrobić braki w rozwoju fizycznym i intelektualnym”⁹.

Na Pierwszym Międzyamerykańskim Kongresie Rdzennej Ludności, który odbył się w Meksyku w kwietniu 1940 r., przeformułowano politykę rdzennej ludności krajów Ameryki Łacińskiej, mającą na celu zagwarantowanie poszanowania osobowości i kultury ludów tubylczych, odrzucenie różnych przejawów dyskryminacji i nierówności wobec Indian oraz promowanie ekonomicznego i społecznego rozwoju grup tubylczych¹⁰. Podczas kongresu wydano wiele dokumentów dotyczących podziału ziemi między ludy tubylcze, polityki edukacyjnej ludności tubylczej i poszanowania ich języków. Utworzono również Międzyamerykański Instytut Indian z siedzibą w Mexico City w Meksyku, którego głównym celem była współpraca w zakresie koordynacji polityk tubylczych państw członkowskich oraz promowanie badań i szkoleń dla osób zajmujących się rozwojem społeczności tubylczych w krajach członkowskich. Wysiłki te przerodziły się w paternalistyczną politykę tubylczą, która została następnie skrytykowana i odrzucona przez samą ludność tubylczą¹¹.

⁹ Międzyamerykański Instytut Prawa Człowieka (IIDH), 2003, s. 63. Kampania edukacyjna dotycząca praw człowieka i praw rdzennej ludności. Editorama, S.A. Kostaryka. „Mają pierwszeństwo w zakresie ochrony ze strony władz publicznych w celu wyrównania braków w rozwoju fizycznym i intelektualnym” (sic!) oraz że celem wszystkich rządów powinno być „opracowanie polityki zmierzającej do pełnej integracji tych osób w odpowiednich środowiskach krajowych”; R. STAVENHAGEN, *Derecho indígena y derechos humanos en América Latina*, Alicante 2018, s. 87.

¹⁰ T. BUERGENTHAL, C. GROSSMAN, P. NIKKEN, *Manual de Derecho Internacional de Derechos Humanos*. Instituto Interamericano de Derechos Humanos, Costa Rica 1990, s. 157-159.

¹¹ *Informacion general. El Primer Congreso Indigenista Interamericano*, «Boletín Bibliográfico de Antropología Americana» 4.1/1940, s. 1-36. <http://www.jstor.org/stable/40977349> [dostęp 1 października 2025 r.].

Od samego początku OPA zajmowała wyraźne stanowisko w kwestiach rdzennej ludności i ustanowiła jako priorytetowe działanie dla wszystkich krajów członkowskich. Wśród głównych międzyamerykańskich instrumentów prawnych, które zawierają postanowienia związane z kwestiami rdzennej ludności, znajduje się Karta Organizacji Państw Amerykańskich¹², Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka¹³, Amerykańska Międzynarodowa Karta Gwarancji Socjalnych¹⁴,

¹² R. STAVENHAGEN, *Derecho Indígena y Derechos Humanos en América Latina*, México 1988. Oparta na poszanowaniu zasady równości i niedyskryminacji ze względu na rasę, płeć, język, religię i stan społeczny, ustanawia w art. 5, że: „(k) duchowa jedność kontynentu opiera się na poszanowaniu osobowości kulturowej krajów amerykańskich i wymaga ich ścisłej współpracy w realizacji wysokich celów kultury ludzkiej”. Karta zawiera również ogólne normy gospodarcze, społeczne i kulturowe, a jej źródłem jest Deklaracja amerykańska, która z kolei zawiera prawa obywatelskie i polityczne. Podobnie, art. 74 Karty OPA przewiduje utworzenie Międzyamerykańskiej Rady Kultury, której zadaniem, oprócz innych funkcji, było promowanie „[...] przyjęcia specjalnych programów nauczania, edukacji i kultury dla rdzennych mas krajów amerykańskich”. Podobnie, Karta tej organizacji zawiera normy, które pośrednio odnoszą się do kwestii tubylczej, choć o charakterze asymilacyjnym, takie jak np. art. 100 lit. d, który odnosi się do „integracji wszystkich sektorów populacji z odpowiednimi kulturami narodowymi”.

¹³ Podobnie jak konwencja amerykańska, deklaracja ta uznaje prawa szczególnie istotne dla ludności rdzennej, takie jak prawo do swobodnego wyznawania idei i przekonań religijnych oraz do ich publicznego i prywatnego manifestowania i praktykowania (art. III), prawo do zachowania zdrowia i dobrobytu (art. XI), do korzystania z kultury (art. XIII), do uznania ich osobowości prawnej i praw obywatelskich (art. XVII), do udziału i bycia wybieranym na urzędy państwowe i publiczne (art. XX), do prawa zrzeszania się w celu popierania wykonywania i ochrony ich praw wszelkiego rodzaju (art. XXII), do własności, używania i korzystania z ich własności (art. XXIII), do honoru i godności (art. V) oraz do gwarancji sądowych i rzetelnego procesu (art. XVII, XVII, XXV, XXV).

¹⁴ Karta ta zawiera w art. 39 specjalną deklarację w sprawie praw ludności tubylczej, z postanowieniami dotyczącymi obowiązków państw i praw ludności tubylczej w zakresie ochrony ich życia, wolności, własności i dziedzictwa, chroniąc ich „[...] przed nędzą i zapewniając im odpowiednią edukację”. Nakazuje również utworzenie instytucji lub służb ochrony Indian, w celu „[...] zapewnienia poszanowania ich ziem, zalegalizowania ich posiadania i zapobiegania inwazji na te ziemie przez osoby z zewnątrz”. Pomimo tych wysiłków legislacyjnych „[...] praktyczny wpływ tego instrumentu nie był znaczący”.

amerykańska Konwencja praw człowieka¹⁵, Protokół dodatkowy do amerykańskiej Konwencji praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych¹⁶, Konwencja nr 169 dotycząca ludności tubylczej i plemiennej w krajach niepodległych Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP)¹⁷. Ponadto ludy tubylcze mogą również powoływać się na stosowanie innych instrumentów międzyamerykańskich, tj. Międzyamerykańska

¹⁵ Obejmuje prawa do korzystania z kultury, ochrony zdrowia i edukacji, mające oczywiście zastosowanie do ludności rdzennej, zobowiązując rządy do podjęcia środków w celu zapewnienia tych zbiorowych praw bez jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie narodowe lub społeczne lub inny status (art. 1, 8, 12, 13, 16 i 24). Konwencja jest najważniejszym dokumentem prawnym systemu międzyamerykańskiego, ponieważ jest instrumentem, który staje się wiążący przez ustanowienie pierwszych skutecznych mechanizmów ochrony tych praw, dając początek dwóm głównym ponadpaństwowym organom systemu.

¹⁶ Znany również jako „Protokół z San Salvador”, został podpisany przez Zgromadzenie Ogólne OPA w San Salvador w Salwadorze 17 listopada 1988 r. Głównymi postanowieniami, które mogą być stosowane i interpretowane z perspektywy międzykulturowej w celu ochrony praw ludów tubylczych, są: art. 3, dotyczący zasady niedyskryminacji ze względu na „[...] rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek, urodzenie lub inny status”; art. 6 i 7, dotyczące prawa do pracy oraz szkolenia technicznego i zawodowego; art. 10 dotyczący prawa do ochrony zdrowia; art. 11 zajmujący się ochroną środowiska; art. 13, który zapisuje prawo do edukacji w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie, sprzyjając zrozumieniu i tolerancji wśród „[...] wszystkich grup rasowych, etnicznych lub religijnych oraz popieranie działań na rzecz utrzymania pokoju”. Także art. 14 dotyczący prawa do kultury i art. 15 dotyczący prawa do rodziny.

¹⁷ Był to pierwszy międzynarodowy instrument, który zakładał podstawowe koncepcje praw zbiorowych, takie jak: ludy tubylcze, prawo zwyczajowe, ziemię i terytoria przodków, uczestnictwo i konsultacje oraz inne, które posłużyły jako przewodnik dla wielu reform konstytucyjnych i prawnych na półkuli. Konwencja ta została ratyfikowana przez kilka krajów Ameryki Łacińskiej, w tym Wenezuelę, co potwierdza jej znaczenie. Odnosząc się do Konwencji 169, Trybunał, w sprawie Yakye Axa Indigenous Community p. Paragwajowi, w wyroku z 2005 r. w sprawie meritum, zadośćuczynienia i kosztów, orzekł: „127. W niniejszej sprawie, analizując zakres wspomnianego art. 21 Konwencji, Trybunał uważa za użyteczne i właściwe wykorzystanie innych traktatów międzynarodowych innych niż Konwencja Amerykańska, takich jak Konwencja MOP nr 169, w celu interpretacji jej postanowień zgodnie z ewolucją systemu międzyamerykańskiego, biorąc pod uwagę rozwój doświadczony w tej dziedzinie w międzynarodowym prawie praw człowieka”.

konwencja o zapobieganiu torturom i ich karaniu, Protokół do amerykańskiej Konwencji praw człowieka w sprawie zniesienia kary śmierci, Międzyamerykańska konwencja o zapobieganiu, karaniu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet lub Konwencja z Belém do Pará, Międzyamerykańska konwencja w sprawie przymusowych zaginięć osób. Wszystkie te instrumenty zostały włączone do Regulaminu Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka¹⁸. Pierwszeństwo w stosowaniu przez te organy, na mocy jej hierarchicznego statusu jako traktatu międzynarodowego, ma Deklaracja Narodów Zjednoczonych o Prawach Ludów Tubylczych z 13 września 2007 r.¹⁹

3. MIĘDZYAMERYKAŃSKI SYSTEM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA I LUDY TUBYLCZE

3.1. MIĘDZYAMERYKAŃSKA KOMISJA PRAW CZŁOWIEKA

Od 1970 r. Komisja zajmuje się kwestiami ludności tubylczej, choć początkowo w ramach mniejszości etnicznych. W tej perspektywie uznała, że szczególna ochrona ludności tubylczej nie ogranicza się do państw stron Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²⁰. Podobnie przyjęto, że ochrona ludności rdzennej stanowi, ze względów historycznych, a także zasad moralnych i humanitarnych, „święte zobowiązanie państw”²¹.

¹⁸ Do art. 23 od 1 maja 2001 r.

¹⁹ Z.B. RUDNICKI, *Kultura i rozwój jako podstawowe kategorie odniesienia w tworzącym się prawie ludów tubylczych*, «Zeszyty Prawnicze» 12.4/2012, s. 7-33.

²⁰ Prawo międzynarodowe w art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych uznaje prawo grup etnicznych do szczególnej ochrony używania ich języka, wyznawania ich religii i ogólnie wszystkich cech niezbędnych do zachowania ich tożsamości kulturowej.

²¹ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport roczny, Waszyngton D.C. 1984-1985, s. 31. W związku z tym zalecono, aby wszystkie państwa „[...] zwrócili szczególną uwagę na odpowiednie szkolenie urzędników, którzy muszą wykonywać swoje obowiązki w kontakcie z wyżej wymienionymi populacjami, budząc w nich

Wśród najczęściej opisywanych orzeczeń dotyczących zarzutów naruszenia praw indywidualnych i zbiorowych rozstrzygniętych przez Komisję znajduje się sprawa Indian Yanomami z Brazylii²². Wydarzeniem, które dało jej początek, była budowa autostrady transamazońskiej BR-2310 na terytoriach zamieszkiwanych przez Indian Yanomami, przez rząd Brazylii i Narodową Fundację Indian (FUNAI). Potępiono pominięcie utworzenia Parku Yanomami w celu ochrony dziedzictwa kulturowego dotkniętej grupy; zezwolenie na eksploatację terytoriów tubylczych przez osoby z zewnątrz, które przenoszą choroby zakaźne; brak opieki medycznej dla dotkniętej ludności tubylczej oraz wysiedlenie ludności tubylczej z ziem ich przodków. Komisja stwierdziła naruszenia praw do życia, wolności i bezpieczeństwa, pobytu i tranzytu, zachowania zdrowia i dobrego samopoczucia. Zalecono również, żeby państwo brazylijskie przyjęło profilaktyczne środki zdrowotne i przystąpiło do wytyczenia granic Parku Yanomami, obejmującego ponad 9 milionów hektarów lasów, głównie amazońskich, uznając w ten sposób prawo do zbiorowej własności ziem na rzecz ludu Yanomami²³.

Z kolei sprawa Miskito z Nikaragui jest uznawana za jedną z najważniejszych rozpatrywanych przez Komisję. Lud rdzenny Miskito z Nikaragui zaczął opierać się próbom dostosowania swojego stylu życia i organizacji plemiennej do celów politycznych i społecznych nowego rządu sandinistów. W przypadku tego ludu, uważanego za grupę etniczną, Komisja uznała ich prawo do autonomii politycznej lub samostanowienia na ich terytorium, ich prawo do ziemi i zasobów naturalnych na terytorium tubylczym, a także szczególną ochronę prawną niektórych wartości kulturowych, takich jak „[...] używanie ich języka,

świadomość ich obowiązku działania z największą gorliwością w obronie praw człowieka ludności tubylczej, która nie powinna podlegać jakiegokolwiek dyskryminacji”.

²² Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport nr 12/85, sprawa nr 7615 (Brazylia), 5 marca 1985 r.

²³ A.P. TOLEDO, S. DI BENEDETTO, K. BIZAWU, *Indígenas Yanomami no Brasil: ordem interna e o sistema interamericano de direitos humanos como indicativo de crise humanitária*, «Veredas do Direito», Belo Horizonte 20/2023 [dostęp <http://www.domhelder.edu.br/revista/index.php/veredas/article/view/2529> [dostęp 20 września 2025 r.]].

praktykowanie ich religii i, ogólnie rzecz biorąc, aspekty związane z zachowaniem ich tożsamości kulturowej”²⁴.

W sprawie plemienia Aché z Paragwaju potępiono morderstwa Indian, sprzedaż dzieci, odmowę opieki medycznej, złe traktowanie i działania mające na celu zniszczenie kultury tego ludu. Komisja zaleciła rządowi Paragwaju „przyjęcie energicznych środków w celu skutecznej ochrony praw plemienia Aché”²⁵. W tym samym duchu Komisja osiągnęła w 1998 r. ważne porozumienie w sprawie uznania prawa własności do ziem przodków społeczności Enxet-Lamenzay w Chacho Paraguay²⁶.

Komisja może, z własnej inicjatywy lub na wniosek strony, zwrócić się do państwa o przyjęcie środków zapobiegawczych w celu uniknięcia nieodwracalnej szkody dla osób²⁷. Zazwyczaj wnioski te składane są w imieniu osób prześladowanych lub zagrożonych. W tej kwestii Komisja wydała orzeczenia w kilku sprawach, pośród których na szczególną uwagę zasługuje sprawa rdzennych społeczności Majów przeciwko Belize z 2000 r.²⁸ dotycząca zawieszenia zezwoleń, licencji i koncesji zezwalających na eksploatację ropy naftowej i inną działalność związaną z eksploatacją zasobów naturalnych na ziemiach zajmowanych i użytkowanych przez Majów w dystrykcie Toledo w Belize. Ochrona fizycznej

²⁴ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Rezolucja w sprawie procedury polubownego rozwiązania dotyczącej sytuacji praw człowieka części ludności Nikaragui pochodzenia Miskito, sprawa nr 7964 (Nikaragua), OEA/Ser.L/V/II.62, dok. 26, 16 maja 1984 r.

²⁵ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Rezolucja przyjęta na 539. posiedzeniu w dniu 27 maja 1977 r. (41. sesja zwyczajna) i przekazana rządowi Paragwaju 27 maja 1977 r.

²⁶ Pośredniczyła w zawarciu ugody między państwem paragwajskim a społecznościami tubylczymi Enxet-Lamenzay i Riachito (Kayleyphapopyet), za pośrednictwem organizacji Tierra Viva, w sprawie uznania ich rodowych ziem w paragwajskiej części Chaco. Porozumienie obejmowało nabycie i przekazanie 21 884,44 hektarów w deparтамencie Presidente Hayes, które miały zostać wpisane na rzecz społeczności.

²⁷ Zgodnie z art. 25 Regulaminu Trybunału.

²⁸ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport roczny Komisji Międzyamerykańskiej Praw Człowieka za rok 2000, OEA/Ser.L/V/II.111, dok. 20 rev., 16 kwietnia 2001 r.

i kulturowej integralności ludności tubylczej stała się także podstawą do zawieszenia udzielonych koncesji i zezwoleń w Surinam w 2002 r.²⁹

Należy podkreślić, że Komisja jest upoważniona do ułatwienia „polubownego rozstrzygnięcia” podniesionej sytuacji między składającymi petycję a państwami na dowolnym etapie postępowania pod warunkiem, że strony wyrażą chęć zastosowania takiej procedury³⁰. W związku z tym może ona pełnić funkcję mediatora między zaangażowanymi stronami, organizując spotkania i negocjacje w tym celu, będąc zobowiązaną do oceny porozumienia osiągniętego przez strony w celu poszanowania praw człowieka uznanych w konwencji amerykańskiej. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w sprawie związanej z roszczeniami gruntowymi rdzennych społeczności Lamenkay i Riachito (Kayleypapopyet). Komisja zaproponowała ugodę, w której państwo paragwajskie zobowiązało się do nabycia określonego terenu, a następnie przekazaniu go wspomnianym wyżej społecznościom³¹. Ugodą zakończyła się również sprawa masakry Yanomami w Wenezueli, która miała miejsce w 1993 r. Zgodnie z nią rząd zobowiązał się do przeprowadzenia programu nadzoru i kontroli obszarów zamieszkiwanych przez lud Yanomami oraz opracowania kompleksowego programu zdrowotnego. Ponadto zdecydowano o promowaniu ratyfikacji Konwencji MOP nr 169 dotyczącej praw ludów tubylczych Yanomami oraz wyznaczeniu eksperta do spraw ludów tubylczych, który monitorowałby realizację podjętych zobowiązań. Warto wskazać, że harmonogram tych działań nie został w pełni zrealizowany we wskazanych terminach³².

Komisja ma również możliwość przygotowywania raportów na temat sytuacji praw człowieka w krajach członkowskich OPA³³. W tym za-

²⁹ Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka, sprawa Ludu Saramaka p. Surinamowi, wyrok z 28 listopada 2007 r., seria C nr 172.

³⁰ Zgodnie z art. 48 ust. 1 lit. f konwencji amerykańskiej.

³¹ <https://www.tierraviva.org.py/acuerdos-de-solucion-amistosa/> [dostęp 28 września 2025 r.].

³² <https://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k169ang.html> [dostęp 29 września 2025 r.].

³³ Zgodnie z uprawnieniami przyznanymi jej w art. 56 Regulaminu Trybunału. H. TAIWAGI, *Introduction to the IACHR report on indigenous and tribal peoples' rights over their ancestral lands and natural resources: norms and jurisprudence of*

kresie wykonuje ona swoją funkcję promowania i obrony praw ludności tubylczej poprzez tworzenie raportów na temat sytuacji praw człowieka w krajach członkowskich, a także raportów dotyczących konkretnych kwestii. Do najbardziej istotnych należy zaliczyć raporty dotyczące Gwatemali, ponieważ jest to kraj, na temat którego Komisja sporządziła kilka raportów³⁴. W raporcie z 1997 r. dotyczącym Ekwadoru zagwarantowała poszanowanie rdzennych języków oskarżonych we wszystkich postępowaniach sądowych³⁵. Ważnym raportem był także ten sporządzony w 1991 r. w sprawie dotyczącej Peru. Komisja odniosła się wówczas do społeczności tubylczych, a nie do ludów tubylczych, w oparciu o międzynarodowe i krajowe ramy prawne, które je regulują. Opracowała również takie tematy, jak prawa do ziemi, dyskryminacja etniczna, społeczna i kulturowa, edukacja i zdrowie³⁶.

the Inter-american human rights system, «American Indian Law Review» 35.2/2010, s. 257-262, <http://www.jstor.org/stable/41219748> [dostęp 11 października 2025 r.].

³⁴ Raport nr 36/93, sprawa nr 10.975, z 6 października 1993 r., dotyczący przymusowego wcielenia do armii rdzennego mieszkańca, w którym Komisja potwierdziła praktyki dyskryminacyjne w rekrutacji młodych Majów-Quiché. W swoim trzecim raporcie dla Republiki Gwatemali w 1985 r. Komisja wypowiedziała się na temat wyboru rdzennych przywódców, którzy zrywają z tradycyjnymi wzorcami, zalecając przeprowadzenie badań antropologicznych i socjologicznych nad programami rozwoju w celu dostosowania ich do specyfiki rdzennej ludności. Przeprowadził również Raport nr 19/97, sprawa nr 11.212, w którym uzyskano odszkodowania dla rdzennych społeczności Colotenango za naruszenie praw człowieka ich członków w drodze ugody. W ostatnim raporcie specjalnym przeprowadzonym w 2003 r., zatytułowanym „Sprawiedliwość i integracja społeczna: wyzwania demokracji w Gwatemali”, Komisja zajęła się dyskryminacją i wykluczeniem społecznym ludności tubylczej w tym kraju, w tym kwestiami bezkarności i zadośćuczynienia dla ofiar konfliktu zbrojnego.

³⁵ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (IACHR), Raport roczny 1997, Waszyngton D.C. 1997, s. 103-104. Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport o sytuacji praw człowieka w Ekwadorze, OEA/Ser.L/V/II.96, dok. 10 rev. 1 (1997).

³⁶ W 1991 r. ważnym wydarzeniem była wizyta Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka w Peru, która miała miejsce w dniach 28-31 listopada 1991 r. i miała na celu obserwację sytuacji w zakresie praw człowieka w tym kraju. Wizyta komisji, spowodowana naruszeniami praw człowieka podczas konfliktu wewnętrznego w Peru, doprowadziła do przyjęcia rezolucji 1/91, w której zwrócono uwagę na zdolność komisji do podejmowania działań w sprawach dotyczących praw podstawowych.

3.2. MIĘDZYAMERYKAŃSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

Wraz z wejściem w życie w 2009 r. nowego Regulaminu Trybunału Międzyamerykańskiego nastąpiła radykalna zmiana w procedurze przed tym organem. Dopiero wówczas członkowie rdzennych ludów i społeczności otrzymali legitymację procesową i mogli wnosić swoje petycje bezpośrednio do Trybunału³⁷. Ta zmiana proceduralna wpłynęła na liczbę spraw rozpatrywanych wobec ludności rdzennej. Niezależnie jednak od tego, już od lat 90. XX w. Trybunał zajmował się rozstrzygnięciami sporów przedstawicieli tych grup społecznych, choć wówczas wnoszenie petycji do tego organu było procedurą długotrwałą i bardziej skomplikowaną.

Do najważniejszych spraw, z perspektywy tworzenia spójnej linii orzeczniczej wobec ludności tubylczej i plemiennej, rozstrzygniętych jurysdykcyjnie przez Trybunał, uznaje się między innymi sprawę *Aloeboetoe i in. p. Surinamowi*³⁸. Dotyczyła ona zatrzymania, okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania oraz śmierci rdzennych mieszkańców członków plemienia Saramaka w Surinamie³⁹, do których doszło w grudniu 1987 r. W tym procesie państwo Surinam uznało swoją odpowiedzialność za fakty, z powodu których Trybunał Międzyamerykański w wyroku z 1991 r. ogłosił zakończenie sporu, uznając za prawdziwe te przedstawione przez Komisję rok wcześniej, mimo że sam rozpoczął rozpatrywanie kwestii związanych z zadośćuczynieniem ofiarom. Podstawowym aspektem tego wyroku jest to, że Trybunał uznał istnienie prawa zwyczajowego plemienia Saramaka ponad prawem Surinamu, ustalając, że warunki prawa cywilnego dzieci, następców, zstępnych

³⁷ W art. 2 ust. 23 Regulaminu uznano, że wyrażenie „strony w sprawie” oznacza „[...] ofiarę lub domniemaną ofiarę, Państwo oraz, wyłącznie proceduralnie, Komisję”. Podobnie, § 31 tego samego artykułu uznaje, że „ofiara” to „osoba, której prawa zostały naruszone zgodnie z wyrokiem wydanym przez Trybunał”.

³⁸ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie *Aloeboetoe i inni p. Surinamowi* (Reparacje i koszty), seria C nr 15, 10 września 1993 r.

³⁹ *Daison Aloeboetoe, Dedemanu Aloeboetoe, Mikuwendje Aloeboetoe, John Amoida, Rícenle Voola, Martin Indisie Banai i Beri Tiopo*.

i innych osób powinny być interpretowane zgodnie z prawem lokalnym⁴⁰. Sprawa Aloeboetoe jest również interesująca ze względu na wytyczne ustanowione przez Trybunał w odniesieniu do wypłaty odszkodowania, uznając tylko i wyłącznie szkody moralne poniesione przez bezpośrednich krewnych ofiar (rodziców, żonę i dzieci), zgodnie z zasadami słuszności, i odrzucając roszczenie Komisji o wypłatę szkód moralnych grupie plemiennej Saramaca⁴¹. Podobnie Trybunał ustanowił w swoim wyroku inne niepieniężne formy zadośćuczynienia spadkobiercom ofiar, takie jak zobowiązanie państwa do ponownego otwarcia szkoły Gujaba w celu zagwarantowania im odpowiedniej edukacji, pomocy medycznej poprzez ponowne otwarcie przychodni w warunkach operacyjnych oraz prawo krewnych do poznania miejsca pobytu szczątków ofiar⁴².

Innym spornym postępowaniem przed Trybunałem była sprawa społeczności Mayagna⁴³, znana również jako sprawa Awas Tingni, przeciwko rządowi Nikaragui⁴⁴. Dotyczyła ona roszczeń własnościowych do ich ziem gminnych i zasobów naturalnych, na mocy koncesji udzielonej przez rząd Nikaragui koreańskiej firmie „Sol del Caribe, S.A.” (SOLCARSA) na budowę dróg i wyrąb lasów. W marcu 1998 r. Komisja

⁴⁰ „[...] nie jest to prawo surinamskie, ponieważ nie jest ono skuteczne w regionie, jeśli chodzi o prawo rodzinne. W związku z tym należy wziąć pod uwagę zwyczaj saramacki. Zostanie to zastosowane do interpretacji tych terminów, o ile nie jest to sprzeczne z konwencją amerykańską”. Sprawa Aloeboetoe i inni p. Surinamowi (zob. przyp. 38), pkt 62.

⁴¹ Jest to możliwe tylko „[...] gdy społeczność poniosła bezpośrednią szkodę”. Sprawa Aloeboetoe i inni p. Surinamowi (zob. przyp. 38), pkt 83.

⁴² https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_15_ing.pdf [dostęp 10 września 2025 r.].

⁴³ Społeczność Mayagna z Awas Tingni to społeczność rdzennych mieszkańców Mayagna lub Sumo z wybrzeża Atlantyku lub Karaibów w Nikaragui, licząca około 630 osób (około 142 rodziny). Jej główna wioska znajduje się nad rzeką Wawa, w gminie Waspan, w Autonomicznym Regionie Północnego Atlantyku. Społeczność ta funkcjonuje w ramach tradycyjnej struktury przywództwa opartej na zwyczajach, uznanej w art. 89 i 180 Konstytucji Nikaragui oraz w art. 11 ust. 4 statutu autonomii regionów wybrzeża Atlantyku Nikaragui, ustawa nr 28 z 1987 r.

⁴⁴ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Wspólnota Mayagna (Sumo) Awas Tingni p. Nikaragui (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 79, 31 sierpnia 2001 r.

zatwierdziła raport nr 27/98, w którym stwierdzono między innymi, że państwo Nikaragua było odpowiedzialne za naruszenie prawa do czynnej własności, zapisanego w art. 21 konwencji, poprzez udzielenie spółce SOLCARSA koncesji na budowę dróg i wyrąb lasów na ziemiach Awas Tingni bez zgody społeczności, a ponadto nie zagwarantowało skutecznego środka odwoławczego w odpowiedzi na roszczenia społeczności Awas Tingni dotyczące ich praw do ziem i zasobów naturalnych, zgodnie z art. 25 konwencji. Kiedy sprawa wpłynęła do Trybunału w czerwcu 1998 r., Trybunał odrzucił wstępny zarzut niewyczerpania krajowych środków odwoławczych złożony przez Nikaragwę, w oparciu o zasadę estoppel i naruszenie terminu. Pomimo faktu, że regulacje państwa Nikaragua formalnie uznają i chronią rdzenną własność komunalną, w sierpniu 2001 r. Trybunał uznał międzynarodową odpowiedzialność państwa Nikaragua za naruszenie art. 21 i 25 konwencji amerykańskiej i wydał wyrok, w którym uznał prawo do własności rdzennej za prawo człowieka, zobowiązując państwo Nikaragua do „[...] przyjęcia takich środków legislacyjnych i administracyjnych [...], jakie mogą być konieczne do stworzenia skutecznego mechanizmu delimitacji, demarkacji i nadawania tytułów własności społecznościom tubylczym, zgodnie z ich prawem zwyczajowym, wartościami, zastosowaniami i zwyczajami”⁴⁵. W tym celu Trybunał ustanowił okres 15 miesięcy dla państwa na wytyczenie granic gruntów, przy pełnym udziale członków społeczności Awas Tingni, zakazując jakichkolwiek działań samego państwa lub stron trzecich na obszarze objętym roszczeniem. Odszkodowanie zostało również ustalone zgodnie z zasadą słuszności, zobowiązując państwo do inwestowania „[...] w prace i usługi leżące w interesie zbiorowym na rzecz społeczności Awas Tingni, w porozumieniu z nią i pod nadzorem Komisji Międzyamerykańskiej”⁴⁶.

Inne ważne sprawy dotyczące ludności rdzennej i tubylczej rozstrzygane przed Trybunałem Międzyamerykańskim to: sprawa Yatama p. Nikaragui dotycząca politycznych praw regionalnej partii tubylczej

⁴⁵ Sprawa Wspólnota Mayagna (Sumo) Awas Tingni p. Nikaragui (zob. przyp. 44), pkt 138.

⁴⁶ *Ibidem*, pkt 167.

Yatama do wyborów municypalnych w listopadzie 2000 r.⁴⁷; sprawa Yakey Axa p. Paragwajowi związana z rodzowymi prawami własności społeczności Yakey Axa ludu Enxet-Lengua i jej członków⁴⁸; sprawa rdzennego Garifuna Alfredo López Álvarez p. Hondurasowi, którego prawa zostały ograniczone jako przywódcy społeczności⁴⁹; sprawa masakry w Moiwana p. Surinamowi, związana z atakiem wojskowym na społeczność Ndjuka Maroon w Moiwana, w której ponad 40 rdzennych mieszkańców zostało zmasakrowanych, a ich wioski zniszczone⁵⁰.

Podobnie jak Komisja, Trybunał jest uprawniony do orzekania środków tymczasowych w sprawach wyjątkowo poważnych i pilnych w celu uniknięcia nieodwracalnej szkody dla osób⁵¹. W tym zakresie skorzystał również z ochrony praw rdzennych członków i społeczności w kilku sprawach. Były to między innymi sprawa Chunimá p. Gwatemali, dotycząca zabójstwa w 1991 r. trzech mieszkańców Chunimá, którzy odmówili udziału w cywilnych patrolach samoobrony, otrzymując przed śmiercią groźby od przywódców patrolu. Kiedy Trybunał Międzyamerykański zarządził środki ostrożności na rzecz innych zagrożonych sąsiadów, gwatemalska policja aresztowała oskarżonych przywódców⁵². W sprawie społeczności Paz de San José de Apartadó p. Kolumbii Trybunał

⁴⁷ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie YATAMA p. Nikaragui (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 127, 23 czerwca 2005 r.; M.S. CAMPBELL, *The right of indigenous peoples to political participation and the case of Yatama v. Nicaragua*, «Arizona Journal of International & Comparative Law» 24.2/2007, s. 449-540.

⁴⁸ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Społeczność rdzennych mieszkańców Yakey Axa p. Paragwajowi (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 125, 17 czerwca 2005 r.

⁴⁹ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Garifuna Alfredo López Álvarez p. Hondurasowi (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 287, 1 maja 2015 r.

⁵⁰ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Społeczność Moiwana p. Surinamowi (Zarzuty wstępne, meritum, reparacje i koszty), seria C nr 124, 15 czerwca 2005 r.

⁵¹ Zgodnie z postanowieniami art. 63 konwencji amerykańskiej.

⁵² Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, postanowienie w sprawie Chunimá Human Rights Activists p. Gwatemali (Środki tymczasowe), seria E nr 1, 15 lipca 1991 r.

przyjął środki tymczasowe na rzecz mieszkańców społeczności Paz, zobowiązując państwo kolumbijskie do wydania dekretu o środkach niezbędnych do ochrony życia i integralności fizycznej członków społeczności. Środki te powinny były zagwarantować, że beneficjenci będą mogli nadal mieszkać w swoim zwykłym miejscu zamieszkania, aby uniknąć przesiedlenia do innych obszarów kraju⁵³. Sprawa rdzennej ludności Sarayaku p. Ekwadorowi związana była z ochroną życia i integralności osobistej sześciu członków rdzennej ludności Kichwa z Sarayaku. Trybunał przyjął środki ostrożności dla nich i ich obrońców, zwracając się do państwa ekwadorskiego o zagwarantowanie im prawa do swobodnego przemieszczania się⁵⁴.

Trybunał jest również uprawniony do wydawania opinii doradczych dotyczących interpretacji konwencji i innych traktatów odnoszących się do ochrony praw człowieka w krajach członkowskich OPA, a także opinii „w sprawie zgodności między jakimkolwiek ich prawem krajowym a wyżej wymienionymi instrumentami międzynarodowymi”⁵⁵.

4. ZAKOŃCZENIE

Ewolucja ochrony praw ludności tubylczej i plemiennej w międzyamerykańskim systemie ochrony praw człowieka odzwierciedla proces stopniowego poszerzania rozumienia istoty praw człowieka w kontekście kulturowym, terytorialnym i społecznym. Zarówno Międzyamerykańska Komisja, jak i Trybunał Praw Człowieka wypracowały spójny,

⁵³ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Społeczność Pokoju San José de Apartadó p. Kolumbii (Środki ostrożności), Seria E nr 1, 15 lipca 1991 r. Natomiast późniejszy wyrok w tej sprawie Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Społeczność Pokoju San José de Apartadó p. Kolumbii (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 312, 1 maja 2012 r.

⁵⁴ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, postanowienie w sprawie Pueblo Indígena Kichwa de Sarayaku p. Ekwadorowi (Środki ostrożności), seria E nr 1, 6 lipca 2004 r. Natomiast późniejszy wyrok w tej sprawie Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie Pueblo Indígena Kichwa de Sarayaku p. Ekwadorowi (Meritum, reparacje i koszty), seria C nr 245, 27 czerwca 2012 r.

⁵⁵ Zgodnie z art. 64 konwencji amerykańskiej.

dynamiczny standard ochrony, który wychodzi poza tradycyjne pojmowanie praw jednostki, obejmując również prawa zbiorowe, związane z tożsamością, kulturą oraz nierozzerwalnym związkiem z ziemią⁵⁶.

Komisja, poprzez swoje raporty, wizyty w krajach członkowskich oraz procedury skargowe, odegrała kluczową rolę w ujawnieniu systemowych naruszeń wobec ludności tubylczej i w budowaniu podstaw normatywnych dla ich ochrony⁵⁷. Trybunał z kolei rozwinął te zasady w spójną doktrynę prawną, która uznaje, że ochrona praw ludów tubylczych wymaga poszanowania ich autonomii, tradycji i duchowego związku z terytorium. Obie instytucje przyczyniły się w ten sposób do redefinicji pojęcia godności ludzkiej w wymiarze wspólnotowym oraz do wzmocnienia dialogu międzykulturowego w ramach prawa międzynarodowego.

Ochrona praw ludności tubylczej i plemiennej stała się jednym z najbardziej zaawansowanych obszarów działania systemu międzyamerykańskiego. Działalność Komisji i Trybunału nie tylko umożliwiła realną poprawę sytuacji tych społeczności, lecz także stworzyła wzorzec normatywny dla innych regionalnych i uniwersalnych mechanizmów ochrony praw człowieka. Ewolucja ta potwierdza, że skuteczna ochrona wymaga nie tylko reagowania na naruszenia, lecz także aktywnego promowania równości, pluralizmu i poszanowania różnorodności kulturowej⁵⁸.

W rezultacie, międzyamerykański system ochrony praw człowieka umocnił się jako kluczowy filar rozwoju prawa w zakresie ochrony ludności tubylczej i plemiennej, integrując perspektywę praw jednostkowych i zbiorowych oraz podkreślając znaczenie uczestnictwa tych społeczności w procesach decyzyjnych, które dotyczą ich życia, ziemi i przyszłości.

⁵⁶ A. MICHALSKA, *Prawa człowieka w systemie Organizacji Państw Amerykańskich*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 42.2/1980, s. 71-87.

⁵⁷ A. ŁASIŃSKA, *Wzmocnienie pozycji prawnej i rozwój kompetencji Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka*, «Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego» 3/2019, s. 139-145.

⁵⁸ K. KRZYSZTOWSKA, *Problem praw ludów tubylczych w Ameryce Łacińskiej*, [w:] *Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad*, Katowice 2018, s. 226-234

EWOLUCJA OCHRONY PRAW LUDNOŚCI TUBYLCZEJ I PLEMIENNEJ W MIĘDZIAMERYKAŃSKIM SYSTEMIE OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Streszczenie

W artykule analizie została poddana ewolucja ochrony praw ludności tubylczej i plemiennej w ramach międzyamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka, obejmującego działalność Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka oraz Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka. Punktem wyjścia jest omówienie kontekstu polityki indygenistycznej w Ameryce, która stanowiła tło dla ukształtowania się współczesnych standardów ochrony. W dalszej części opracowanie koncentruje się na analizie rozwoju norm i praktyk instytucjonalnych, które stopniowo przekształciły tradycyjne podejście do praw człowieka, włączając w ich zakres prawa zbiorowe i kulturowe. Artykuł podkreśla, że zarówno Komisja, jak i Trybunał odegrały kluczową rolę w uznaniu nierozzerwalnego związku ludów tubylczych z ich terytoriami, kulturą i tożsamością. Zwieńczeniem tych procesów jest rozwój doktryny poszanowania różnorodności kulturowej, samostanowienia i uczestnictwa społeczności tubylczych w decyzjach, które ich dotyczą. W rezultacie międzyamerykański system ochrony praw człowieka stał się jednym z najbardziej zaawansowanych mechanizmów międzynarodowych w zakresie ochrony praw ludów tubylczych i plemiennych, stanowiąc punkt odniesienia dla innych systemów regionalnych i globalnych.

EVOLUTION OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIGENOUS AND TRIBAL PEOPLES IN THE INTER-AMERICAN HUMAN RIGHTS SYSTEM

Summary

This article examines the evolution of the protection of the rights of indigenous and tribal peoples within the Inter-American Human Rights System, focusing on the institutional roles of the Inter-American Commission on Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights. It begins by outlining the historical context of indigenist policy in the Americas, which shaped the modern understanding of indigenous rights. The analysis highlights how the system gradually moved beyond traditional individual-based conceptions of human rights to include collective and cultural dimensions. Both the Commission and the Court have been instrumental in recognizing the intrinsic link between indigenous peoples, their territories, and their cultural identity. This development has led to the emergence of a coherent doctrine emphasizing respect for cultural diversity, self-determination, and the effective participation of indigenous communities in decision-making.

processes affecting their lives and lands. As a result, the Inter-American Human Rights System has become one of the most advanced international frameworks for the protection of indigenous and tribal peoples, serving as a model for other regional and global human rights mechanisms.

Słowa kluczowe: ludy tubylcze; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka; prawa zbiorowe; różnorodność kulturowa; samostanowienie.

Keywords: indigenous peoples; the Inter-American Commission on Human Rights; the Inter-American Court of Human Rights; collective rights; cultural diversity; self-determination.

Bibliografia

Akty prawne:

Karta Organizacji Państw Amerykańskich, podpisana w Bogocie 30 kwietnia 1948 r., weszła w życie 13 grudnia 1951 r. (OAS Treaty Series No. 1).

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka (Pakt z San José), podpisana 22 listopada 1969 r., weszła w życie 18 lipca 1978 r., OAS Treaty Series No. 36.

Międzynarodowa Organizacja Pracy, Konwencja nr 169 dotycząca ludów tubylczych i plemiennych w krajach niezależnych, przyjęta w Genewie 27 czerwca 1989 r., weszła w życie 5 września 1991 r.

Regulamin Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka, przyjęty 8 grudnia 2000 r., ostatnia zmiana 1 maja 2023 r., dostępny na stronie: https://www.oas.org/en/iachr/mandate/basic_documents.asp.

Deklaracja Praw Ludów Tubylczych, Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja A/RES/61/295, 13 września 2007 r.

Regulamin Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, przyjęty 24 listopada 2009 r., ostatnia zmiana 26 listopada 2021 r., dostępny na stronie: <https://www.corteidh.or.cr/>

Literatura

Bank Światowy, *Ludy tubylcze w Ameryce Łacińskiej w XXI wieku*, Waszyngton D.C. 2015.

BUERGENTHAL T., GROSSMAN C., NIKKEN P., *Manual de Derecho Internacional de Derechos Humanos. Instituto Interamericano de Derechos Humanos*, Costa Rica 1990.

CAMPBELL M.S., *The right of indigenous peoples to political participation and the case of Yatama v. Nicaragua*, «Arizona Journal of International & Comparative Law» 24.2/2007, s. 449-540.

- El Primer Congreso Indigenista Interamericano, *Boletín Bibliográfico de Antropología Americana* (1937-1948), 4.1/1940, s. 1-36.
- KRZYSZTOWSKA K., *Problem praw ludów tubylczych w Ameryce Łacińskiej*, [w:] *Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad*, Katowice 2018, s. 226-234.
- ŁASIŃSKA A., *Wzmocnienie pozycji prawnej i rozwój kompetencji Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka*, «Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego» 3/2019, s. 139-145.
- MICHALSKA A., *Prawa człowieka w systemie Organizacji Państw Amerykańskich*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 42.2/1980, s. 71-87.
- PAREDES PAREDES F.I., *Pueblos indígenas y tribales y derechos humanos en la jurisprudencia de la Corte Interamericana de Derechos Humanos: una mirada crítica*, «Anuario Mexicano de Derecho Internacional» 21/2021, s. 167-196.
- RUDNICKI Z.B., *Kultura i rozwój jako podstawowe kategorie odniesienia w tworzącym się prawie ludów tubylczych*, «Zeszyty Prawnicze» 12.4/2012, s. 7-33.
- STAVENHAGEN R., *Derecho Indígena y Derechos Humanos en América Latina*, México 1988.
- STAVENHAGEN R., *Derecho indígena y derechos humanos en América Latina*, Aliante 2018.
- TAIAWAGI H., *Introduction to the IACHR report on indigenous and tribal peoples' rights over their ancestral lands and natural resources: norms and jurisprudence of the Inter-american human rights system*, «American Indian Law Review» 35.2/2010, s. 257-262, <http://www.jstor.org/stable/41219748>.
- TOLEDO A.P., DI BENEDETTO S., BIZAWU K., *Indígenas Yanomami no Brasil: ordem interna e o sistema interamericano de direitos humanos como indicativo de crise humanitária*, «Veredas do Direito», Belo Horizonte 20/2023, <http://www.domhelder.edu.br/revista/index.php/veredas/article/view/2529>.
- UNESCO, *Polityka UNESCO w zakresie współpracy z ludami tubylczymi*, Paryż 2018.
- UNICEF, *Atlas socjolingwistyczny ludów tubylczych w Ameryce Łacińskiej*, 2020.
- VALDIVIA AGUILAR T., *¿Sospechar para igualar? Un análisis «estricto» de la doctrina de las categorías sospechosas a partir de la jurisprudencia del Tribunal Constitucional peruano y la Corte Interamericana de Derechos Humanos*, «Derecho PUCP» 84/2020, s. 9-45.

Netografia

- https://www.cepal.org/sites/default/files/infographic/files/indigenas_espanol.pdf
- <https://www.unesco.org/es/node/83544>
- <https://www.tierraviva.org.py/acuerdos-de-solucion-amistosa/>
- <https://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k169ang.html>
- https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_15_ing.pdf